

УДК 811.161.2'42

Наталія Бондар

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СТАТУСУ КОНЦЕПТУ В МОВНІЙ ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ПАРАДИГМІ

У статті висвітлено різні погляди лінгвістів на природу концепту, проаналізовано основні підходи до тлумачення аналізованої одиниці.

Ключові слова: *концепт лінгвокогнітивний, концепт лінгвокультурний, ментальність, менталітет, етнокультурна специфіка.*

На сьогодні в широкій панорамі лінгвістики чільне місце посідає таке поняття, як “концепт”, поява в науковій літературі якого датується лише серединою ХХ століття. Проте ще 1928 р. С. О. Аскольдов своєю статтею “Концепт і слово” вербалізує цей термін, розуміючи під ним “мисленнєве утворення, котре замінює нам у процесі думки невизначену кількість предметів одного і того ж роду” [2, с. 267]. Зважаючи на те, що лінгвоконцептологія – порівняно молода галузь мовознавства, не дивуємося чималій кількості білих плям на її теренах. Зауважимо, що на сьогодні навіть не усталилася єдина думка щодо тлумачення об’єкту її дослідження, а саме – феномену “концепт”. Як стверджує А. С. Надолинська, це можна пояснити “змішуванням або взаємозамінюванням близьких за значенням понять або термінів” [12, с. 242]. Так, на позначення ментальних утворень є можливим

цілий ряд синонімічних дефініцій: “архетип”, “гештальт”, “культурема”, “лінгвокультурема”, “логоепістема”, “ментефакт”, “прототип”, “символ”, “стереотип” тощо. Та все ж найбільш уживаним лишається термін “концепт”, природу якого ми і намагатимемось висвітлити в нашій розвідці. Реалізувати поставлену мету спробуємо, виконавши низку завдань:

– виокремити основні постулати лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного підходів до тлумачення концептів;

– виявити точки перетину взаємопротилежних теорій лінгвокогнітологів та лінгвокультурологів;

– дослідити, чи кожне поняття можна трактувати як концепт.

Неодноразово наголошувалося, що концепт є універсальним вмістилищем знання, культури, психології, оцінки. Відповідно до того, який із перелічених факторів є для того чи того науковця пріоритетнішим, а який меншовартісним, коригується бачення і тлумачення концепту. Так, на сьогодні усталелися два підходи щодо визначення цього феномену: лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний. Перший (лінгвокогнітивний) має

© Н. Бондар, 2012

своїм підґрунтям праці А. П. Бабушкіна [3], С. А. Жаботинської, О. С. Кубрякової [11], З. Д. Попової [14], О. О. Селіванової [19], Й. А. Стерніна [15], вихідними позиціями при детермінації концепту яких є свідомість (психологія), знання (семантика). “Лінгвокогнітивний концепт, – як зазначає В. І. Карасик, – це напрямок від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний – це напрямок від культури до індивідуальної свідомості” [19, с. 293].

Звернемо увагу, що другим положенням учений наголошує на первинності культурного компонента як складника концепту. Ця суть лежить в основі лінгвокультурологічного підходу, який відстоюють Н. Д. Арутюнова [1], С. Г. Воркачов [4, 5, 6, 7], В. І. Карасик [8], Д. С. Лихачов, В. А. Маслова, М. В. Піменова, Г. Г. Слишкін [20], Ю. С. Степанов [21, 22], В. Н. Телія. Зазначимо, що показником наявності ціннісного відношення є, як стверджують В. І. Карасик та Г. Г. Слишкін, “застосування оцінних предикатів. Якщо про будь-який феномен носії культури можуть сказати “це добре” (погано, цікаво, утомливо і т. ін.), цей феномен формує в даній культурі концепт” [9, с. 77]. Отже, концепт як лінгвокультурологічна категорія становить культурно-етичну, історико-культурологічну значущість для носіїв мови, є ключовим словом культури, змістом національно-мовної свідомості, що характеризується тотожністю розуміння реципієнтами одного менталітету. Процес породження культури і концептів взаємообумовлений: концепт відтворює культуру і сам породжується нею, тим самим забезпечуючи спадкоємність духовної культури етносу.

Варто завбачити, що незалежно від того, якого підходу (лінгвокогнітивного чи лінгвокультурологічного) дотримується той чи той лінгвіст, він, як стверджує А. М. Приходько, “ніколи не зациклюється на якійсь одній властивості концепту. У кінцевому підсумку провідною ознакою останнього визнається певне ідеальне начало (знання, інформація, психіка, ментальність) – своєрідний енергетичний ореол, що перекидає місток між мовою і національним світосприйняттям” [16, с. 49]. На органічній єдності “знання” і “(етно)культури” в детермінації концепту наголошує і С. Г. Воркачов: “...концепт – це культурно маркований вербалізований смисл, представлений у плані вираження цілим рядом своїх мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму; одиниця колективного знання, що має мовне вираження і

що відзначена етнокультурною специфікою” [4, с. 47–48]. Звідси зробимо висновок: будь-яке лінгвокультурологічне дослідження є одночасно і когнітивним. Про це наголошують В. І. Карасик та Г. Г. Слишкін, стверджуючи, що “саме у свідомості відбувається взаємодія мови і культури” [9, с. 76]. Отже, лінгвокультурний концепт – синтетична одиниця комплексного вивчення мови, свідомості і культури. Більш детально висвітлимо це положення при подальшому аналізі структури концептів (звернемо увагу на співвіднесеність традиційних одиниць когнітивістики (фрейм, сценарій, скрипт і т. ін.) і лінгвокультурних концептів (н-д, використання сценарію для моделювання базового концепту української ментальності ВІЙНА), а також при розгляді таксономії аналізованих нами одиниць), що становить перспективу наших досліджень.

Таким чином, до основних ознак лінгвокультурного концепту належать:

- гетерогенність (концепт – “багатомірне смислове утворення, у якому виділяються ціннісна, образна й поняттєва сторони” [8, с. 109], при чому цінність – центральний формант концепту, оскільки цей психо-ментальний комплекс є осердям дослідження культури, в основі якої лежить саме ціннісний принцип);
- багатознаковість (дискурсивність представлення змісту, метафоричність, емотивність, включеність імені концепту в лексичну систему мови);
- емоційність (“Концепти не тільки мисляться, а й емоційно переживаються, будучи предметом симпатій та антипатій” [21, с. 41]);
- семіотична щільність (наявність у плані вираження концепту синонімів, тематичних полів і рядів, приказок, літературних сюжетів, синонімічних символів, що “прямо пов’язане з релевантністю, важливістю цього концепту в очах лінгвокультурного соціуму, аксіологічною або теоретичною цінністю явища, відображеного в його змісті” [7, с. 12]);
- орієнтація на план вираження (тобто включення імені концепта в різноманітні асоціативні зв’язки, “наявність специфічної мовної метафорики” [7, с. 12]);
- віднесеність до одиниць ментальності/менталітету (категорій, за допомогою яких описують національний (етнічний) характер). Зауважимо, що, не зважаючи на етимологічну дублетність цих понять, між ними все-таки існує відмінність: якщо ментальність є способом бачення світу взагалі, то менталітет становить собою набір специфічних когнітив-

них, емотивних і поведінкових стереотипів нації [5, с. 84–85]).

Варто також наголосити, що в сучасній лінгвістиці питання, чи всі вербалізовані культурні поняття є концептами, залишається відкритим, оскільки існує широке і вузьке трактування цих психо-культуро-лінгвальних феноменів. Так, у вузькому розумінні концепти визначаються як семантичні утворення, що містяться за лексемами, які при перекладі іншими мовами не мають однослівних еквівалентів [13, с. 85]. Широке розуміння концептів полягає у віднесеності до останніх будь-якого вербалізованого культурного смислу, який певною мірою, як висловився С. Г. Воркачов, “позначений етнічною специфікою незалежно від її значимості (суттєвості-випадковості) для національного характеру” [7, с. 24]. Учений наводить приклади таких лінгвоконцептів, як ДІМ, ГРОШІ, МУЗИКА, ГРОЗА, ЄВРОПА тощо, зазначаючи, що коли ретельно пошукати кілька мов для порівняння, то “семантика практично будь-якої лексичної одиниці виявиться етноспецифічною” [7, с. 24]. Це твердження є співзвучним із нашими переконаннями, що кожна така лексична одиниця, крім утілення універсального коду, обов’язково виступає носієм семантичних відтінків своєї корінної ментальної сутності, яка в будь-якому разі накладає власний відбиток на розуміння представниками одного етносу того чи того концепту. Тому поділяємо думку А. М. Приходька, що “визначення точного й несуперечливого таксономічного переліку концептів – завдання досить складне <...>, оскільки концептуальна палітра мови – явище ідеальне, до якого навряд чи можна застосувати те, що в точних науках прийнято називати мірою. Якщо самі концепти матеріалізуються в мові, то методики їх аналізу важко піддаються формалізації, а тому будь-яке їх ранжування ще довго буде мати відбиток філологічного суб’єктивізму” [18, с. 281]. В. І. Кононенко вважає, що визначальними для українця словами-поняттями є “земля”, “мати”, “хата”, “хліб”, “доля” [10, с. 64]. А. М. Приходько розширює коло базових концептів для української лінгвокультурної спільноти, включаючи до їх складу “борщ”, “сало”, “галушки”, “узвар”, “горілка”, “хата”, “тополя”, “калина”, “гопак”, “переспіви”, “козак”, “вишиванка”, “спідниця”, “вечорниця”, “бандура”, “рушник”, “писанка”, зазначаючи, що названі концепти “жодним чином не можуть претендувати на повноту, а багато в чому вони й спірні, проте зрозуміло одне: те, що зачіпає струни душі, можна і

треба каталогізувати задля пізнання етнічних цінностей того чи іншого народу” [17, с. 215]. На думку мовознавців, зміст подібних концептів можна дослідити шляхом урахування вербальної репрезентації в етнотекстах різноманітних авторів, мовленні пересічних членів соціуму, а також – шляхом виведення етимону (етимологічної внутрішньої форми) ключових лексем, врахувавши архетипи колективного позасвідомого [19, с. 275–276].

Отже, базовим поняттям лінгвоконцептології є концепт, однозначне трактування якого у лінгвістиці поки що відсутнє. Складність та поліфункціональність цього поняття зумовлює наявність широкого розмаїття його тлумачень. У мовознавстві усталилися два підходи щодо трактування цієї ментально-психонетичної сутності: лінгвокогнітивний, представники якого відстоюють первинність свідомості та знання (семантики), досліджують співвідношення когнітивних процесів із семантичними для конструювання змісту концепту (А. П. Бабушкін, С. А. Жаботинська, О. С. Кубрякова, З. Д. Попова, О. О. Селіванова, Й. А. Стернін) та лінгвокультурологічний, де концепти постають складовими національної культури і розглядаються як одиниці колективної свідомості, що перебувають у тісному зв’язку з цінностями та національними особливостями певної культури (В. І. Карасик, С. Г. Воркачов, Н. Д. Арутюнова, Д. С. Лихачов, В. А. Маслова, М. В. Піменова, Г. Г. Слишкін, Ю. С. Степанов, В. Н. Телія). Однак зауважимо, що ці підходи досить тісно взаємообумовлені і будь-яке дослідження в руслі лінгвокультурологічного підходу є одночасно і лінгвокогнітивним дослідженням. Тому концепт, на нашу думку, є таким собі “гібридом” лексико-семантичної парадигми і етнокультурної специфіки. Кожне подібне утворення обов’язково виступає носієм семантичних відтінків своєї корінної ментальної сутності, яка в будь-якому разі накладає власний відбиток на його розуміння представниками одного етносу. Тому до концептів, у тому числі до базових, ми відносимо будь-який вербалізований культурний смисл, який певною мірою, як висловився С. Г. Воркачов, “позначений етнічною специфікою”. Кількість таких смислів точно визначити, вважаємо, неможливо, оскільки базовим концептом кожної окремо взятої народності є культурно значима психо-ментальна дискретна одиниця, що позначає важливі для менталітету певного етнічного континуму поняття, склад яких може збігатися в різних мовах, але різнитися способами їх вербаліза-

ції. Наприклад, ЩАСТЯ, ЖІНКА, ЛЮБОВ, ВІЙНА і т. ін, у дослідженні яких убачаємо перспективу подальших розвідок.

Література

1. Арутюнова, Н. Д. Введение [Текст] / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Ментальные действия. – М.: Наука, 1993. – С. 3–6.
2. Аскольдов, С. А. Концепт и слово [Текст] / С. А. Аскольдов // Русская словесность: Антология / под. ред. В.П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С. 267–280.
3. Бабушкин, А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка [Текст] / А. П. Бабушкин. – ВГУ, 1996. – С. 13.
4. Воркачев, С. Г. Концепт *счастья*: понятийный и образный компоненты [Текст] / С. Г. Воркачев // ИАН СЛЯ, 2001. – Т. 60. – № 6. – С. 47–58.
5. Воркачев, С. Г. Концепт *счастья* в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа [Текст] / С. Г. Воркачев. – Краснодар, 2002. – С. 84–85.
6. Воркачев, С. Г. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация [Текст] / С. Г. Воркачев // Язык. Культура. Коммуникация. Текст: Мат-лы междунар. научн. конф.: В 3-х ч. – Волгоград: Волгоградское научн. изд-во, 2006. – Ч. 1. – С. 18–23.
7. Воркачев, С. Г. Правды ищи: идея справедливости в русской лингвокультуре: монография [Текст] / С. Г. Воркачев. – Волгоград: Парадигма, 2009. – 190 с.
8. Карасик, В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс [Текст] / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
9. Карасик, В. Лингвокультурный концепт как единица исследования [Текст] / В. Карасик, Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. науч. тр.; [под. ред. И. Стернина]. – Воронеж, 2001. – С. 75–80.
10. Кононенко, В. І. Мова і народна культура [Текст] / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 62–69.
11. Кубрякова, Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов [Текст] / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, А. Г. Лузина. – М., 1996. – С. 90.
12. Надолинська, А. С. Концепт “рушник” в українській етнокulturі [Текст] / А. С. Надолинська // Лінгвокультурні концепти в мовній свідомості і дискурсі: зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук. конф., 16 – 17 вересня 2011 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Південноукр. нац. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса: Астропринт, 2011. – С. 242–247.
13. Нерознак, В. П. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма [Текст] / В. П. Нерознак // Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков. – Омск, 1998. – С. 80–85.

14. Попова, З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике [Текст] / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж: Истоки, 2001. – 190 с.

15. Попова, З. Д. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку [Текст] / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Антология концептов; [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – Т. 1. – Волгоград: Парадигма, 2005. – С. 7–10.

16. Приходько, А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики [Текст] / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.

17. Приходько, А. М. Концепт як об'єкт зіставного мовознавства [Текст] / А. М. Приходько // Мова. Людина. Світ: [зб. наук. праць]. – К., 2006. – С. 212–220.

18. Приходько, А. Н. Лингвокогнитивная таксономия концептов: типы и классы [Текст] / А. Н. Приходько // Единиці та категорії сучасної лінгвістики: [зб. статей, присвячений ювілею В. Д. Каліуценка]. – Донецьк, 2007. – С. 270–283.

19. Селіванова, О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручн. [Текст] / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К, 2008. – 712 с.

20. Слышкин, Г. Г. Концептологический анализ институционального дискурса [Текст] / Г. Г. Слышкин // Филология и культура. – 2001. – С. 34–36.

21. Степанов, Ю. С. Константы: Словарь русской культуры [Текст] / Ю. С. Степанов. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 824 с.

22. Степанов, Ю. С. Константы. Словарь русской культуры: [Текст]; [изд. 2-е испр. и доп.] / Ю. С. Степанов – М.: Академический проект, 2001. – 990 с.

Natalia Bondar

INTERPRETATION OF THE STATUS OF THE CONCEPT IN THE LINGUISTIC RESEARCH PARADIGM

The article highlights the different views of the nature of concept and dives the analysis of the main approaches to the interpretation of the considered unit.

Keywords: *linguistic and cognitive concept, linguistic and cultural concept, the mentality, ethnic and cultural specificity.*

Наталья Бондарь

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ СТАТУСА КОНЦЕПТА В ЯЗЫКОВОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ПАРАДИГМЕ

В статье освещены различные взгляды лингвистов на природу концепта, проанализированы основные подходы к толкованию рассматриваемой единицы.

Ключевые слова: *концепт лингвокогнитивный, концепт лингвокультурный, ментальность, менталитет, этнокультурная специфика.*

Надійшла до редакції 30.01.2012 р.